

1 ČÍSELNÉ SÚSTAVY

Systém zobrazenia ľubovoľného čísla pomocou určitého počtu znakov sa nazýva *číselná sústava*. Podľa počtu použitých znakov rozoznávame rôzne číselné sústavy.

V bežnom živote sa pri výpočtoch najčastejšie stretávame s *desiatkovou číselnou sústavou*, ktorá na zápis čísla používa 10 znakov (čísllice 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 a 9).

Napr. desiatkové číslo **268,14** môžeme zapísať ako: $2 \times 10^2 + 6 \times 10^1 + 8 \times 10^0 + 1 \times 10^{-1} + 4 \times 10^{-2}$

Úplný zápis každého desiatkového čísla môžeme zapísať pomocou polynómu:

$$\begin{aligned} & Z_n 10^n + Z_{n-1} 10^{n-1} + Z_{n-2} 10^{n-2} + \dots + Z_1 10^1 + Z_0 10^0 + Z_{-1} 10^{-1} + Z_{-2} 10^{-2} + \dots + \\ & + Z_{-m+1} 10^{-m+1} + Z_{-m} 10^{-m} \end{aligned} \quad (1)$$

Ak v polynóme nahradíme základ desiatkovej číselnej sústavy ľubovoľným celým číslom, tak ľubovoľné číslo N môžeme zapísať:

$$\begin{aligned} N_P = & Z_n P^n + Z_{n-1} P^{n-1} + Z_{n-2} P^{n-2} + \dots + Z_1 P^1 + Z_0 P^0 + Z_{-1} P^{-1} + Z_{-2} P^{-2} + \dots + \\ & + Z_{-m+1} P^{-m+1} + Z_{-m} P^{-m} = \sum_{i=-m}^n Z_i P^i \end{aligned} \quad (2)$$

kde:

P – základ číselnej sústavy (10 – v desiatkovej, 2 – v dvojkovej, 8 – v osmičkovej...),

Z_i – znaky použiteľné v danej číselnej sústave, $i \in \langle -m, n \rangle$.

Vo výraze (2) platí:

$Z_n \neq 0$ (číslo nezačíname písať nulou, okrem prípadu nulovej celej časti čísla, ak $n=0$),

$Z_{-m} \neq 0$ (na konci desatinného čísla nepíšeme nuly).

Základom číselnej sústavy môže byť ľubovoľné číslo. Praktický význam z hľadiska informatiky majú číselné sústavy so základom:

$P = 2$ – **dvojková (binárna)** – znaky: 0,1

$P = 8$ – **osmičková (oktálová)** – znaky: 0,1,2,3,4,5,6,7.

$P = 16$ – **šestnástková (hexadecimálna)** – znaky: 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9,A,B,C,D,E,F.

Desiatková číselná sústava a pravidlá pre počítanie v tejto sústave sú bežne známe, preto sa budeme zaoberať len nedesiatkovými číselnými sústavami.

1.1 Dvojková číselná sústava

Dvojková (binárna) číselná sústava má význam od obdobia vzniku prvých elektronických počítačov. Elektronické konštrukčné prvky počítačov sú najrýchlejšie a najspoľahlivejšie tie, ktoré majú dva stabilné stavy. Tieto fyzikálne prvky svojou činnosťou priamo modelujú znaky dvojkovej číselnej sústavy. Všetky informácie aj v súčasnom počítači sú uložené pomocou dvoch znakov: **0** a **1** (nie je napätie = **0**, je napätie = **1**). Túto základnú jednotku informácie nazývame **1 bit** (z angl. **binary digit** – binárne číslo).

Základ dvojkovej číselnej sústavy je $P = 2$, povolené znaky Z_i sú číslice 0 a 1.

Zápis desiatkových čísel od 0 do 20 v dvojkovej číselnej sústave je zobrazený v tab. 1.1.

P = 10	P = 2	
0	0.2^0	0
1	1.2^0	1
2	$1.2^1+0.2^0$	10
3	$1.2^1+1.2^0$	11
4	$1.2^2+0.2^1+0.2^0$	100
5	$1.2^2+0.2^1+1.2^0$	101
6	$1.2^2+1.2^1+0.2^0$	110
7	$1.2^2+1.2^1+1.2^0$	111
8	$1.2^3+0.2^2+0.2^1+0.2^0$	1000
9	$1.2^3+0.2^2+0.2^1+1.2^0$	1001
10	$1.2^3+0.2^2+1.2^1+0.2^0$	1010
11	$1.2^3+0.2^2+1.2^1+1.2^0$	1011
12	$1.2^3+1.2^2+0.2^1+0.2^0$	1100
13	$1.2^3+1.2^2+0.2^1+1.2^0$	1101
14	$1.2^3+1.2^2+1.2^1+0.2^0$	1110
15	$1.2^3+1.2^2+1.2^1+1.2^0$	1111
16	$1.2^4+0.2^3+0.2^2+0.2^1+0.2^0$	10000
17	$1.2^4+0.2^3+0.2^2+0.2^1+1.2^0$	10001
18	$1.2^4+0.2^3+0.2^2+1.2^1+0.2^0$	10010
19	$1.2^4+0.2^3+0.2^2+1.2^1+1.2^0$	10011
20	$1.2^4+0.2^3+1.2^2+0.2^1+0.2^0$	10100

Tab. 1.1 Zápisy čísel v dvojkovej číselnej sústave

Aritmetické operácie v dvojkovej číselnej sústave sú jednoduchšie ako v desiatkovej číselnej sústave, pretože pravidlá pre vykonávanie aritmetických operácií si treba osvojiť len pre dve číslice, ktoré sa môžu vyskytnúť v jednom ráde.

Pravidlá pre aritmetické operácie v dvojkovej číselnej sústave sú nasledujúce:

Sčítanie:

$$\begin{aligned} 0 + 0 &= 0 \\ 0 + 1 &= 1 \\ 1 + 0 &= 1 \\ 1 + 1 &= 10 \end{aligned}$$

Odčítanie:

$$\begin{aligned} 0 - 0 &= 0 \\ 1 - 0 &= 1 \\ 1 - 1 &= 0 \\ 10 - 1 &= 1 \end{aligned}$$

Násobenie:

$$\begin{aligned} 0 \times 0 &= 0 \\ 0 \times 1 &= 0 \\ 1 \times 0 &= 0 \\ 1 \times 1 &= 1 \end{aligned}$$

Delenie sa realizuje ako v desiatkovej sústave pomocou predchádzajúcich troch pravidiel.

1.2 Osmičková a šestnástková číselná sústava

Základ *osmičkovej (oktálovej) číselnej sústavy* je $P = 8$, povolené znaky Z_i sú číslice 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

Základ *šestnástkovej (hexadecimálnej) číselnej sústavy* je $P = 16$, povolené znaky Z_i sú 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, A, B, C, D, E, F.

V polyadických číselných sústavách so základom nižším ako 10 ($P < 10$) neboli problémy s definovaním znakov Z_i , pretože ich súbor bol podmnožinou desiatkovej sústavy, vypustením čísel vyšších a rovných základu.

V šestnástkovej číselnej sústave musíme k súboru znakov desiatkovej sústavy pridať ešte šesť znakov – písmená veľkej abecedy.

Zápis desiatkových čísel od 0 do 20 v osmičkovej a šestnástkovej číselnej sústave je zobrazený v tab. 1.2.

P = 10	P = 8		P = 16	
0	0.8^0	0	0.16^0	0
1	1.8^0	1	1.16^0	1
2	2.8^0	2	2.16^0	2
3	3.8^0	3	3.16^0	3
4	4.8^0	4	4.16^0	4
5	5.8^0	5	5.16^0	5
6	6.8^0	6	6.16^0	6
7	7.8^0	7	7.16^0	7
8	$1.8^1+0.8^0$	10	8.16^0	8
9	$1.8^1+1.8^0$	11	9.16^0	9
10	$1.8^1+2.8^0$	12	10.16^0	A
11	$1.8^1+3.8^0$	13	11.16^0	B
12	$1.8^1+4.8^0$	14	12.16^0	C
13	$1.8^1+5.8^0$	15	13.16^0	D
14	$1.8^1+6.8^0$	16	14.16^0	E
15	$1.8^1+7.8^0$	17	15.16^0	F
16	$2.8^1+0.8^0$	20	$1.16^1+0.16^0$	10
17	$2.8^1+1.8^0$	21	$1.16^1+1.16^0$	11
18	$2.8^1+2.8^0$	22	$1.16^1+2.16^0$	12
19	$2.8^1+3.8^0$	23	$1.16^1+3.16^0$	13
20	$2.8^1+4.8^0$	24	$1.16^1+4.16^0$	14

Tab. 1.2 Zápisy čísel v osmičkovej a šestnástkovej číselnej sústave

Aritmetické operácie v osmičkovej a šestnástkovej číselnej sústave sú zdĺhavejšie a obtiažnejšie ako v dvojkovej číselnej sústave, preto tieto sústavy z tohto hľadiska nemajú veľký význam.

✍ *Počítač pracuje s číslami v dvojkovej (binárnej) číselnej sústave. Dvojkové čísla sú obyčajne dlhé a neprehľadné postupnosti núl a jednotiek. Pre ich jednoduchší zápis sa používa osmičková (oktálová) alebo šestnástková (hexadecimálna) číselná sústava. Tieto sústavy sa používajú preto, že prevod medzi dvojkovou, osmičkovou a šestnástkovou sústavou je veľmi jednoduchý.*

Prevod medzi dvojkovou a osmičkovou číselnou sústavou:

Pre základy týchto sústav platí: $2^3 = 8^1$, t.j. tri rády dvojkového čísla sa zobrazia jedným rádom osmičkového čísla.

Prevod medzi dvojkovou a šestnástkovou číselnou sústavou:

Pre základy týchto sústav platí: $2^4 = 16^1$, t.j. štyri rády dvojkového čísla sa zobrazia jedným rádom šestnástkového čísla.

Príklad 10 Prevod čísla $[11101011010]_2$ do osmičkovej číselnej sústavy.

Postup prevodu je nasledujúci:

- číslo rozdelíme po tri číslice sprava doľava,
- každú trojicu číslic prevedieme na číslo v osmičkovej číselnej sústave.

$$[\begin{array}{|c|c|c|} \hline 11 & 101 & 011 \\ \hline \end{array} \mid \begin{array}{|c|} \hline 010 \\ \hline \end{array}]_2 = [3 \ 5 \ 3 \ 2]_8$$

←

Príklad 11 Prevod čísla $[11101011010]_2$ do šestnástkovej číselnej sústavy.

Postup prevodu je nasledujúci:

- číslo rozdelíme po štyri číslice sprava doľava,
- každú štvoricu číslic prevedieme na číslo v šestnástkovej číselnej sústave.

$$[\begin{array}{|c|c|} \hline 111 & 0101 \\ \hline \end{array} \mid \begin{array}{|c|} \hline 1010 \\ \hline \end{array}]_2 = [7 \ 5 \ A]_{16}$$

←

Príklad 12 Prevod čísla $[351]_8$ do dvojkovej číselnej sústavy.

Postup: každú číslicu osmičkového čísla prevedieme na trojmiestne číslo do dvojkovej sústavy (zľava doplníme nuly, napr. číslo $[1]_8$ vyjadríme ako $[001]_2$).

$$[\begin{array}{ccc} 3 & 5 & 1 \\ 011 & 101 & 001 \end{array}]_8 = [11 \ 101 \ 001]_2$$

Príklad 13 Prevod čísla $[B73C]_{16}$ do dvojkovej číselnej sústavy.

Postup: každú číslicu šestnástkového čísla prevedieme na štvormiestne číslo do dvojkovej sústavy (zľava doplníme nuly, napr. číslo $[1]_{16}$ vyjadríme ako $[0001]_2$).

$$[\begin{array}{cccc} B & 7 & 1 & C \\ 1011 & 0111 & 0001 & 1100 \end{array}]_{16} = [1011 \ 0111 \ 0001 \ 1100]_2$$